

ВІДГУК

опонента, доктора педагогічних наук, професора **Мукан Наталії Василівни** про дисертацію **Ратушняк Наталії Михайлівни** «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти», на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

1. Актуальність теми дослідження та зв'язок із відповідними програмами, планами, темами. Зростання ролі педагога у впровадженні концепції Нової української школи та суспільний запит на виховання свідомого громадянина, сформованого на основі загальнолюдських, національних і європейських цінностей, визначають необхідність наукового осмислення проблеми підготовки вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Сучасний освітній процес у закладах базової середньої освіти орієнтований на всебічний розвиток особистості, формування ключових компетентностей, що забезпечують успішну соціалізацію, активну участь у житті суспільства, професійну самореалізацію та свідомий вибір життєвої траєкторії. Це потребує системних змін, які реалізуються на основі інтеграції знань та компетентнісного підходу. Особливого значення набуває зміст навчання у закладах базової середньої освіти, адже саме вона спрямована на формування ідентичності громадянина України, розвиток його активної позиції, усвідомлення взаємозв'язків між глобальними, національними та локальними процесами, виховання патріотизму, демократичних цінностей, поваги до прав людини. Визначені у Державному стандарті базової середньої освіти (2020) цілі та результати навчання актуалізують потребу у системній підготовці педагогів, здатних забезпечити формування громадянської компетентності учнів.

Дисертацію підготовлено відповідно до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Хмельницького національного університету в межах науково-дослідницької роботи «Формування особистості як суб'єкта самотворення» (державний реєстраційний номер 0119U103663).

Тема роботи затверджена вченою радою Хмельницького національного університету (протокол № 3 від 27.10.2022 р).

2. Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації. Дисертанткою опрацьовано стан задекларованої проблеми в українській і зарубіжній педагогічній теорії та практиці. З аналізу дисертаційної роботи стає очевидним, що здобувачка з'ясувала особливості структурування змісту громадянської освіти у закладах загальної середньої освіти та його взаємозв'язок зі змістом підготовки вчителів громадянської та історичної освітньої галузі (далі ГІОГ) у системі післядипломної педагогічної освіти. Цінним доробком вважаємо напрацювання здобувачки щодо характеристики структури готовності вчителів ГІОГ до розвитку громадянської компетентності (далі ГК) учнів, визначення критеріїв, показників і рівнів аналізованої властивості. Заслужовують на схвалення виявлення та обґрунтування педагогічних умов підготовки вчителів ГІОГ до розвитку ГК учнів, експериментальна перевірка їх ефективності, а також розробка

моделі означеного процесу. Вагомим здобутком вважаємо підготовку й упровадження в освітню практику закладів післядипломної педагогічної освіти навчально-методичного забезпечення для підготовки вчителів ГІОГ до розвитку ГК учнів базової середньої освіти.

3. Нові факти, одержані здобувачкою. У дисертаційній роботі *вперше* виокремлено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки вчителів ГІОГ у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку ГК учнів базової середньої освіти (підвищення мотиваційно-ціннісної орієнтації вчителів до розвитку ГК учнів; оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку ГК учнів; використання цифрових технологій і ШІ (ChatGPT) у підготовці вчителів до розвитку ГК учнів); розроблено модель підготовки вчителів ГІОГ у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку ГК учнів базової середньої освіти; *конкретизовано* компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, рефлексивний) та критерії (когнітивно-змістовий, мотиваційно-ціннісний, операційно-практичний, комунікативно-рефлексивний) та показники готовності вчителів ГІОГ до розвитку ГК учнів базової середньої освіти; *уточнено* сутність ключових понять дослідження (ГК учнів / вчителів, підготовка / готовність вчителя ГІОГ до розвитку ГК учнів базової середньої освіти, ГО, ідентичність); *удосконалено* змістове наповнення підготовки вчителів ГІОГ у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку ГК учнів базової середньої освіти; *подальшого розвитку* набули теоретико-методичні й технологічні аспекти підготовки вчителів ГІОГ у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку ГК учнів на засадах компетентнісного підходу та цифровізації освіти; підходи щодо розвитку ГК вчителя у контексті національного та європейського освітнього законодавства.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Аналіз змісту дисертації та публікацій Ратушняк Н.М. дає підстави для висновку про наукову обґрунтованість й достовірність викладених авторкою результатів. Вивчення джерельної бази (288 найменувань, з них 54 – іноземними мовами) забезпечило можливість для всебічного аналізу предмету дослідження та формулювання відповідних висновків. Новизна і вірогідність загальних висновків дисертації забезпечені комплексним аналізом значної кількості джерел; використанням відповідних методологічних підходів до дослідження педагогічних умов підготовки вчителів ГІОГ у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку ГК учнів базової середньої освіти та комплексу взаємопов'язаних наукових методів з метою розв'язання визначених завдань і досягнення мети дослідження; ефективним впровадженням матеріалів та результатів дослідження у роботу закладів системи вищої та післядипломної педагогічної освіти України.

Науковий апарат, викладений у вступі, дає можливість цілісно уявити авторське бачення розв'язання досліджуваної проблеми.

Дисертацію підготовлено на належному науковому рівні. Дисертантка володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, розміщені в ній таблиці, рисунки і додатки, які

доповнюють основний зміст дисертаційної роботи та візуалізують ключові положення.

Зміст поданих анотацій відображає зміст дисертації та висвітлює її суттєві аспекти й основні положення.

Рівень апробації результатів дослідження є достатнім і підтверджується участю дисертантки у науково-практичних конференціях різного рівня.

5. Значення одержаних результатів для науки і практики. Ретельний та всебічний аналіз наукової праці Ратушняк Н.М. уможливив виокремлення найбільш суттєвих наукових результатів, що мають теоретичне і прикладне значення для педагогічної науки і практики.

Опрацювання науково-педагогічної літератури з проблеми дослідження, уточнення його поняттєво-категорійного апарату, обґрунтування змісту і структури громадянської компетентності учнів базової середньої освіти мають важливе значення як для теорії, так і практики системи шкільної освіти. Визначення критеріїв, показників та рівнів аналізованої властивості сформованості, визначення, обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов, необхідних для її розвитку, а також розроблений навчально-методичний супровід можуть бути використані як для виконання подальших наукових студій, так і для вдосконалення практики сучасних закладів загальної середньої освіти.

Особливу увагу приділено розробці навчально-методичного забезпечення для підготовки вчителів ПЮГ у системі післядипломної педагогічної освіти щодо розвитку ГК учнів базової середньої освіти. Зокрема, оновлено зміст освітніх програм для *вчителів інтегрованих курсів 5-6 класів «Історія та громадянська освіта»* темами: «Розвиток громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу» (у межах Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа»), «Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи», «Перехід з початкової школи до базової: проблеми наступності», «Розвиток громадянських компетентностей педагогів в умовах реалізації концепції НУШ», «Цифрові інструменти гейміфікації з предметів та інтегрованих курсів для реалізації мети Державного стандарту базової середньої освіти», «Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів у НУШ: формувальне оцінювання», «Міжпредметність в інтегрованих курсах 5-6 класів НУШ для формування цілісної картини світу» та «Кейс-уроки як ефективний інструмент історії та громадянської освіти в освітньому просторі НУШ». Для *вчителів громадянської освіти* зміст програми доповнено темами: «Школа – простір демократії. Принципи демократичної школи; демократичне громадянське виховання: загальношкільний підхід; напрями демократичного розвитку школи (партнерство та взаємодія між шкільною адміністрацією, учнями, вчителями, батьками та місцевою громадою), «Сучасні тенденції застосування цифрових технологій в громадянській та історичній освітній галузі: тренди XXI століття (з використанням сервісів Quiziz, Quizlet, Classtime, Coggle.it, Mentimeter, Jigsawplanet, Wordwall, Storyjumper, Edpuzzle, Toonytool, GamiLab, ChatGPT, Nearpod та ресурсу citizen.in.ua (Всеукраїнська Асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба»), «Маніпулятивний вплив медіа: критичне

сприйняття та протидія. ІПСО та його вплив на підсвідомість громадян. Безпека у віртуальному світі», «Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів при викладанні курсу «Громадянська освіта», «Демократичні цінності як складова громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу в контексті Програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа». Розроблені програми містять семінари, систему практичних занять, завдання для навчального проектування до вищезазначених тем (зокрема, вправи «Шкільна громада», «Сучасна школа очима Я. Корчака», «Практика оцінювання»; дидактичні ігри «Моя громада», «Колобок у джинсі», онлайн-гра «Правда чи фейк»), а також комплекти засобів для педагогічної практики та модульного контролю. Розроблено методичні вказівки до проведення практичних занять з дисципліни «Історія України» для студентів освітньо-професійного ступеня «фаховий молодший бакалавр», а також авторську вправу «Для чого права мені як дитині...» (сертифікат про публікацію авторської методичної розробки № ДШ-[2023]-[00800]).

Прогностичний потенціал представленого дослідження створює можливість для подальших наукових розвідок у галузі, зокрема щодо проектування змісту, варіативних форм та методів, а також педагогічних технологій, спрямованих на розвиток готовності вчителя до реалізації стратегій ефективної взаємодії в системі неперервної освіти.

Вважаємо, що наукові положення та висновки є достовірними та обґрунтованими, оскільки вони підтверджуються фактичними даними, добре узгоджуються з теоретичними положеннями, перевірені за результатами педагогічного експерименту, апробації на 21 науково-практичній конференції.

Підтвердження достовірності зроблених висновків під час рецензування дисертаційної роботи знаходимо у документах, які підтверджують впровадження результатів дослідження в освітній процес, зокрема Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Анатолія Назаренка (довідка №535/1 від 15.10.2025 р.), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка №663/02-13 від 03.12.2025 р.), Луганського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка №01-14/343 від 24.10.2025 р.), Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (№01-08/393 від 08.12.2025 р.) та Хмельницького національного університету ((довідка № 141/172 від 30.12.2025 р.).

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації. Основні ідеї, матеріали, положення та висновки дисертаційної роботи можуть бути використані з метою виконання подальших наукових розвідок, присвячених вивченню порушеної проблеми; у процесі розробки навчальних, навчально-методичних посібників, підручників, нових навчальних курсів у закладах вищої педагогічної освіти, методичних рекомендацій щодо використання напрацювань авторки у роботі закладів післядипломної педагогічної освіти.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, значною мірою забезпечується логічною структурою роботи. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів,

висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Логіка і послідовність викладу тексту праці відповідає розв'язанню завдань дослідження для досягнення його мети. Логічну структурованість роботи забезпечують висновки й узагальнення.

У першому розділі «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів як педагогічна проблема» висвітлено проблему розвитку громадянської компетентності у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі. Досліджено вимоги до громадянської компетентності вчителя у контексті національного та європейського освітнього законодавства. Виявлено та схарактеризовано розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

У другому розділі «Дидактичні засади підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» обґрунтовано педагогічні умови підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, зокрема підвищення мотиваційно-ціннісної орієнтації вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів; оновлення змісту модулів підвищення кваліфікації вчителів з розвитку громадянської компетентності учнів; використання цифрових технологій і штучного інтелекту (ChatGPT) у підготовці вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів. Також у розділі представлено модель підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, обґрунтовано її структуру, компоненти та функціональні зв'язки між ними.

У третьому розділі «Експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» схарактеризовано специфіку організації і проведення експерименту. Описано його констатувальний та формувальний етапи, а також подано інтерпретацію експериментальних даних.

8. Повнота викладу основних результатів дисертації. Наукові результати та основні положення, висновки та рекомендації достатньо повно викладено у 29 публікаціях авторки, з них 6 статей у наукових фахових виданнях України, 21 праця – у збірниках тез доповідей на наукових конференціях, і методичні вказівки 1 вправа.

9. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення одержаних результатів, вважаємо за потрібне висловити певні побажання та зауваження дискусійного характеру:

1. Перший розділ дисертаційної роботи презентує напрацювання авторки щодо аналізу проблеми дослідження у вітчизняному та зарубіжному науково-педагогічному дискурсі. Авторка аналізує публікації авторів з деяких європейських країн та США, а також презентує окремі елементи досвіду таких країн, як Швеція, Нідерланди тощо. На наш погляд, варто було б аргументувати

вибір країн, які потрапили у дослідницький фокус на основі застосування певних критеріїв.

2. Заслуговує на схвалення виконана робота щодо моделювання підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти. Цінним доробком вважаємо моделювання підготовки вчителів відповідно до кількох етапів. На наш погляд, варто було б більш детально схарактеризувати кожен із виокремлених етапів з прив'язкою до педагогічних умов. Це слугувало б підставою для чіткого розуміння специфіки їх реалізації на кожному з етапів.

3. Варто було б аргументувати, чому назви виокремлених етапів підготовки вчителів співпадають із компонентами, виокремленими у структурі готовності вчителів до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти.

4. Формальне навчання та підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти супроводжується використанням потенціалу інформального навчання. Переконані, що робота тільки б виграла, якби авторка відобразила на сторінках дисертаційної роботи і цей аспект.

5. Оскільки здобувачка має значний досвід, рекомендуємо не обмежуватися виключно методичними вказівками, а підготувати навчально-методичний посібник, що безперечно стане в нагоді викладачам закладів вищої педагогічної освіти, працівникам закладів післядипломної педагогічної освіти та учителям загальноосвітніх шкіл.

Наголосимо, що висловлені зауваження й побажання загалом не знижують цінність представленого дослідження, його науково-теоретичного й практичного значення, а формують основу для наукової дискусії.

10. Висновок. Рецензоване дисертаційне дослідження Ратушняк Наталії Михайлівни на тему «Підготовка вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти» є завершеною науковою працею, у якій розв'язано наукове завдання щодо виокремлення, теоретичного обґрунтування й експериментальної перевірки ефективності педагогічних умов підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти до розвитку громадянської компетентності учнів базової середньої освіти, що має важливе значення для галузі знань 01 Освіта / Педагогіка.

Основні наукові положення, висновки та практичні рекомендації викладені у дисертаційній роботі, логічні, послідовні, аргументовані, достовірні, достатньо обґрунтовані. Дисертація характеризується єдністю змісту.

У 29 наукових публікаціях повністю відображені основні результати дисертації, із них 6 наукових статей (3 у співавторстві) у фахових виданнях України (усі видання входять до міжнародних наукометричних баз даних), 21 публікація – у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 методичні вказівки, 1 вправа.

Дисертація відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої

ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44).

Дисертація є результатом самостійних досліджень, не містить елементів фальсифікації, компіляції, плагіату та запозичень, що констатує відсутність порушення академічної доброчесності. Використання текстів інших авторів мають належні посилання на відповідні джерела.

Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, а її авторка – Ратушняк Наталія Михайлівна заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта, педагогіка.

Опонент,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти

Інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

Наталія МУКАН

Вчений секретар

Національного університету «Львівська політехніка»

Роман БРИЛИНСЬКИЙ